

цьким при розкопках в уроч. Піщане⁵. Таким чином, макролітичні стоянки Волині пізніші, ніж мікролітичні, і, можливо, мають іншу генетичну підоснову.

Незначні розміри археологічних розкопок на поселенні, нечисленна колекція крем'яних виробів та кераміки не дають права категорично стверджувати, що всі згадані особливості закономірні для комплексу. Але з більшою чи меншою мірою вірогідності можна зробити висновок, що поселення в гирлі р. Злобич належить до волинської групи дніпро-донецьких неолітичних пам'яток. Остання характеризується специфічними макролітичними формами крем'яного інвентаря і тяжіє до мезолітичних та неолітичних культур, території Білорусії та Прибалтики⁶. Таким чином, хронологічна схема неолітичних та енеолітичних пам'яток Волині має зараз такий вигляд: гирло р. Злобич — хут. Тетерівський (нижній шар) — Моства (нижній шар) — хут. Тетерівський (верхній шар) — Моства (верхній шар).

**В. К. ПЯСЕЦКИЙ,
Л. Л. ЗАЛИЗНЯК**

Неолитическое поселение в устье р. Злобич на Житомирщине

Резюме

Статья посвящена публикации открытого и частично раскопанного В. К. Пясецким неолитического поселения с макролитическим кремневым инвентарем в устье р. Злобич на Волини.

Изучение комплекса изделий и сравнение его с аналогичными коллекциями приводит авторов к выводу о том, что, во-первых, памятник принадлежит к числу днепро-донецких поселений Волини с макролитическим кремневым инвентарем, которые в свою очередь тяготеют к памятникам Маглемезе — Артебелле Прибалтики. Во-вторых, публикуемые материалы позволяют дополнить культурно-хронологическую схему днепро-донецких памятников Волини, предложенную В. И. Неприной. В настоящее время эта схема выглядит так: древнейшее из известных поселений — устье Злобича, затем следует нижний слой хут. Тетеревский, Моства, верхний слой Тетеревского, верхний слой Моствы.

Д. Я. ТЕЛЕГІН

Амулети епохи бронзи — раннього заліза з Подніпров'я

Під час розкопок археологічних пам'яток до рук спеціалістів найчастіше потрапляють речі, зв'язані з трудовою діяльністю і побутом стародавнього населення, — знаряддя праці, предмети озброєння, прикраси, залишки глиняного посуду тощо. Значно рідше трапляються знахідки, які допомагають розкрити таємниці духовної культури тогочасного суспільства — вірування, релігійні уявлення, позитивні знання тощо. Особливо мало матеріалів епохи бронзи України. Тому навіть окремі знахідки виробів культового призначення становлять великий науковий інтерес. Однак у нашій спеціальній літературі цьому питанню присвячено поки що всього кілька статей¹.

Нижче йде мова про кілька предметів епохи бронзи — раннього заліза із загадковими знаками і зображеннями, які ми слідом за Ю. М. Захаруком умовно називаємо амулетами.

⁵ *Левицький І. Ф.* Стация у ур. Піщаному біля Народич.— *Антропология*, 1931, т. 4.

⁶ *Непріна В. І.* Вказ. праця, с. 110; *Bronsted J.* Danmarks Oldtit. København, 1938; *Gramsch В.* Op. cit., s. 120—122, 126, 134, 145, etc.

¹ *Захарук Ю. М.* Глиняний амулет из с. Кошиловці.— *СА*, 1960, № 2; *Отроценко В. В.* Элементы изобразительного искусства племен срубной культуры.— *СА*, 1974, № 4, рис. 2.

В музеї Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського р-ну на Черкащині зберігається глиняний виріб у вигляді циліндра з перехватом у середній частині, що трохи нагадує котушку. Висота циліндра 2,1 см, його діаметр 4 см (рис. 1, 2). Глина, з якої виготовлена річ, темно-сірого кольору без особливих домішок, випал дуже добрий. На обох кінцях циліндра до його випалу були прокреслені знаки. З одного нанесене коло з Х-подібним знаком в середині і чотири насічками у секторах. На другому кінці композиція більш складна і включає три концентричні півкільця, перерізані у різних напрямках шістьма радіальними лініями.

За складом глиняного тіста і характером випалу циліндр із Сахнівки можна віднести до епохи бронзи. Знайдений він поблизу села в уроч. Гончарівка у 1956 р. Дещо пізніше, 1971 р., у результаті обстеження цієї місцевості нами знайдено окремі черепки епохи пізньої бронзи. Глиняне тісто кераміки і циліндра за складом домішок аналогічне, що також підтверджує датування знахідки епохою бронзи.

Прямі аналогії циліндру з Сахнівки у європейській частині СРСР нам невідомі. У Подніпров'ї та найближчих околицях зрідка трапляються лише глиняні конуси (Трипілля), моделі коліс (білогрудівська культура), але всі вони позбавлені знаків². Сахнівський циліндр із загадковими зображеннями на кінцях має безперечно якийсь культове призначення. За своєю формою він дещо нагадує обриси деяких пінтадер, наприклад, з Тепе-Гісара в Ірані³. Проте цей збіг, мабуть, випадковий, хоча пінтадери, як відомо, також покриті різноманітними знаками.

1970 р. науковий співробітник Вінницького музею Б. І. Лобай познайомив автора із знахідкою амулета, виявленого на поселенні пізньої бронзи у с. Бондурівка Чечельницького р-ну Вінницької обл. Амулет має форму прямокутної плоскої плитки з заокругленими краями розміром 4,2 × 3,7 × 1,1 см. Виготовлений він з глини сірого кольору без помітних домішок. До випалу речі на її п'яти боках був прокреслений візерунок і нанесені знаки (рис. 1, 3). З одного, плоского (лицьового), боку композиція включає три прямі лінії, що йдуть паралельно, одну вертикальну лінію, вздовж якої зроблено вісім заглиблень-наколів, п'ять з одного боку і три — з другого; тут зображена також S-подібна фігура, а в її завитках розміщено по одному кільцю. Зображення на інших боках плитки мають вигляд прямих паралельних ліній — однієї, трьох або чотирьох.

Судячи з форми речі, вона безумовно не мала якогось практичного значення, а, найімовірніше, була культовим предметом (амулетом). На це вказує і сюжет зображень на поверхні плитки, явно неорнаменталь-

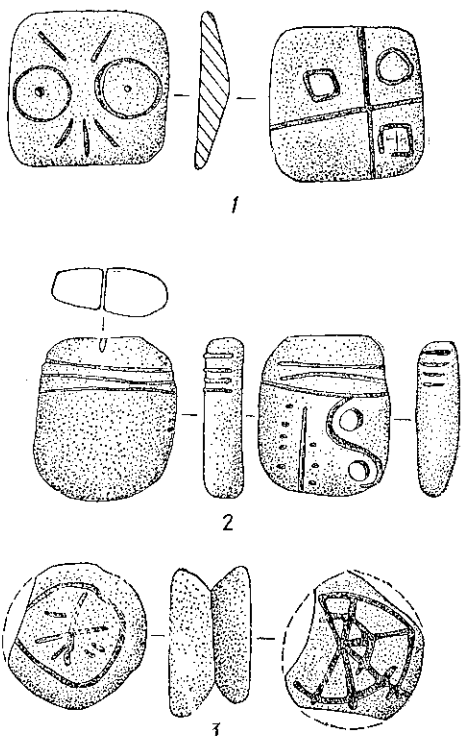

Рис. 1. Амулети з Гудзівки (1), Бондурівки (2) та Сахнівки (3).

² Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971, рис. 42, 16; 114, 18.

³ Müller-Karpe H. Handbuch der Vorgeschichte, B. 2. München, Taf. 307, 455.

ного характеру, оскільки будь-яка ритмічність у розміщенні знаків тут відсутня. Повна аналогія плитці з Бондурівки нам не відома.

Щодо семантики фігур на амулеті з Бондурівки можна припустити, що кола в завитках спіралі символізують образ сонця в безперервному русі, паралельні прямі — лінію небосхилу. В. В. Отрощенко, який ознайомився з рукописом статті, висловив думку, що спіраль означає змію, а лінія з рисочками по боках — дерево.

На Бондурівському поселенні Б. І. Лабай зібрав також значну кількість фрагментів кераміки пізньої бронзи, що, очевидно, може датовати й описаний вище амулет.

У Звенигородському районному музеї на Київщині зберігається кістяна пластина з різьбленим орнаментом, знайдена у с. Гудзівка того ж району. 1968 р. автор оглянув цю знахідку. Вона являє собою пластину квадратної форми з округленими кутами; її поперечний переріз неправильно лінзоподібний. Розміри пластини $4,2 \times 4,2 \times 0,8$ см (рис. 1, 1). На обох її поверхнях, старанно згладжених від нерівностей, вирізьблені різноманітні фігури. З одного (лицьового) боку вигравіруване антропоморфно-зооморфне зображення, що має вигляд двох відносно великих кілець з крапкою у центрі (очі?) і п'яти ліній, які повинні, можливо, передавати обриси брів і носа.

Зворотний бік пластини розділений на чотири частини двома лініями, що перетинаються майже під прямим кутом. У трьох з них вміщено по одній фігурі — кільце, ромб і квадрат; останній двома перпендикулярними лініями також розділено на четвертини. При уважному огляді простежуються невиразні залишки якоїсь фігури і в четвертій частині пластини, але визначити її контури неможливо. Поверхня кістки тут особливо пошкоджена внаслідок довгого перебування пластини в ґрунті.

Датовати знахідку з Гудзівки досить важко. Збереження її поверхні, техніка виконання зображень свідчать, на нашу думку, про її належність до епохи бронзи — раннього залізного віку.

Як і на циліндрі із Сахнівки та бондурівській плитці, зображення на пластині з Гудзівки не мають, безперечно, орнаментального характеру, а вказують на певний зміст. Цю знахідку, очевидно, слід розглядати також як культову річ — амулет. Якусь близьку аналогію їй підшукати важко, хоч окремі елементи композиції в первісну епоху відомі. Це, зокрема, манера поділу чотирикутника на четвертини, зображення кіл і чотирикутників, кільце з крапкою у центрі тощо. Всі ці фігури мали досить значне поширення в орнаментиці кераміки пізньої бронзи України, наприклад, на посуді зрубної культури з так званими піктограмами⁴.

Коло, кільце з крапкою в центрі і без неї, квадрат з поділом на частини чи без нього та просто хрестоподібна фігура розцінюються дослідниками як символ сонця. Можливо, і на описаних вище амулетах із Сахнівки, Бондурівки і Гудзівки, де представлені ці знаки, вони відігравали ту ж роль образу сонця, тепла, вогнища. На амулеті з Бондурівки два кільця сонця з'єднані S-подібною фігурою, що, мабуть, передає сонце не в статистиці, а в русі. Коло або кільце з крапкою в центрі, поділені радіальними лініями на сектори або без них, дослідники нерідко теж вважають зображеннями колеса, колісниць. Серед розглянутих нами зразків найбільша схожість із схемою колеса, імовірніше колісниць, що складається з двох спарених коліс, простежується в амулеті із Сахнівки.

Щоб остаточно з'ясувати призначення і семантику описаних вище знахідок, потрібні нові матеріали.

⁴ *Формозов А. А.* Сосуды зрубной культуры с загадочными знаками.— ВДИ, 1953, № 1, рис. 2; *Отрощенко В. В.* Элементы изобразительности в искусстве племен зрубной культуры.— СА, 1974, № 4, рис. 1, 2.

Серед амулетів і предметів культового призначення, виявлених на території України, своєрідну групу становлять скульптурні кам'яні зображення голови рогатої тварини — бика чи оленя. Таких скульптур уже відомо кілька. Одну з них розкопано в усатівському кургані, тепер на території м. Одеси, друга трапилась у кургані епохи бронзи в долині р. Салгір поблизу м. Сімферополя⁵. Нещодавно рогату скульптуру знайшов В. О. Круц у лохованні № 6 кургану № 17 поблизу с. Златопіль

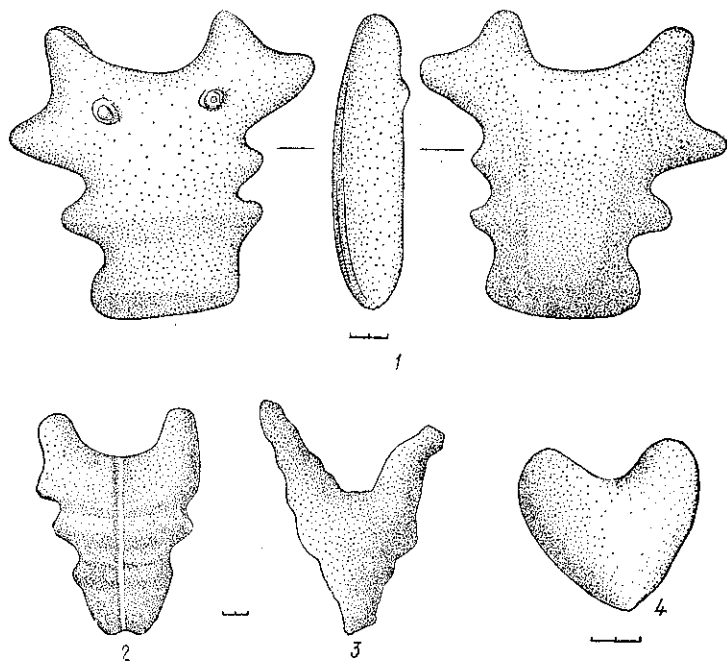

Рис. 2. Культові предмети із Златополя (1). Сімферополя (2), Усатового (3) та В. Копанів (4).

Василівського р-ну Запорізької обл.* Очевидно, до цього ж типу скульптурних зображень слід відносити і предмет, виявлений Л. Г. Мацкевим поблизу с. В. Копані Цюрупинського р-ну Херсонської обл. Остання знахідка трактується автором як уламок шліфованого молота⁶.

Розміри цих виробів в усіх випадках приблизно однакові (довжина — до 18 см). Виготовлені вони з досить плоских плиток каменю (пісковик, кварцит). Спільною рисою для них є зображення у верхній частині голови двох рогів (рис. 2). В одному випадку (Златопіль) роги мають по два відгалуження. На знахідках із Сімферополя та Златополя, крім того, по бокових гранях голови наявні модельовані виступи (один або два). Нерівності, що нагадують такі виступи, є й на голові, знайдений в с. Усатове. Нижня частина скульптур з Усатового і Сімферополя звужена, а златопільська, навпаки, дещо розширена. У сімферопольській знахідці тут є невелика виїмка, а вздовж лобної частини голови йде нервюра. Характерна особливість скульптури із Златополя — наявність на її лицьовому боці в основі рогів двох невеликих конічних виступів, які небезпідставно вважають зображенням жіночих грудей. Поєднання в одній фігурі образів бика-оленя і жінки мало в

⁵ Шульц П. Н., Столяр А. Д. Кургани епохи бронзи в долині Салгіра.— КСИИМК, 1958, вып. 71.

* Роботи Запорізької повобудовної експедиції ІА АН УРСР (начальник В. І. Бідзіля). Автор висловлює подяку В. О. Круцу і В. І. Бідзілі за дозвіл публікації знахідки.

⁶ Мацкевой Л. Г. Археологические разведки в Цюрупинском р-не Херсонской обл. (1961—1962).— КСОГАМ за 1963 г. Одесса, 1965, рис. 7.

первісному суспільстві безперечно глибокий філософсько-релігійний зміст. Ця знахідка, очевидно, уособлює в собі синкретичний образ, зв'язаний з культом тварин і плодючості. Важливу роль скульптур з Усатового і Сімферополя для розуміння культу тварин в епоху бронзи відзначав А. О. Щепинський⁷. Златопільська знахідка дає змогу пов'язувати цей образ й з культом плодючості.

Про те, що таке поєднання символіки бика-оленя і жінки в одній скульптурі не є випадковим, свідчать й інші первісні знахідки, відомі, зокрема, в Трипіллі. Варто згадати, наприклад, скульптурне зображення з Кошиловців, де на голові бика пунктиром позначена фігура жінки, або відому стелу з Одеського кургану, на якій зображена людина (жінка?) в рогатому головному уборі, а поряд вигравірована фігура оленя з гільчастими рогами⁸. Жіночі постаті з рогоподібними виступами, трактовані як образ Оранти, наявні і на кераміці культури Кукутені — Трипілля в Румунії (Троян Дягул Фінгінілор).

Описані амулети, що мали, безперечно, культове призначення, розширюють наші уявлення про культуру і вірування первісного населення території України в епоху міді — бронзи. Але, як уже згадувалось, для остаточного розв'язання проблеми їх призначення і семантики необхідно мати нові дані.

Д. Я. ТЕЛЕГН

Амулети епохи бронзи

Резюме

В статье идет речь о новых находках предметов загадочного назначения эпохи бронзы — раннего железа на Украине, которые условно называются амулетами. Среди них находки в виде катушки-цилиндра (Сахновка) и плитки (Бондуровка), а также костяная пластинка из Гудзовки. На поверхности всех этих изделий имеются непонятные знаки и изображения, включающие комбинации насечек и линий, кружки, косой крест антропоморфно-зооморфную личину и др. Особую категорию культовых предметов составляют каменные изделия синкретического характера, представляющие объединенный образ рогатого животного (бык, олень) и женщины. Лучшая находка этого типа происходит из кургана, раскопанного у с. Златополь Запорожской обл.

Описанные в статье предметы расширяют наши представления о культуре и верованиях населения Украины в эпоху бронзы — раннего железа.

О. М. ДЗИГОВСЬКИЙ

Сарматські поховання поблизу гирла Дунаю

Археологічні пам'ятки сарматського часу поблизу гирла Дунаю до цього часу не були відомі, незважаючи на те, що в творах стародавніх авторів є згадки про сарматські племена у нижньому Подунав'ї. Тим часом, вивчення сарматських пам'яток даного району в плані зв'язків цих племен з місцевим осілим населенням та їх ролі у військових подіях на східних кордонах Римської імперії становить безперечний науковий інтерес.

Описані нижче поховання виявлені на території Одеської обл. 1976 р. Ізмаїльською археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР (керівник — Г. Ф. Чеботаренко). Всього досліджено 20 сарматських поховань в курганах поблизу с. Кислиця Ізмаїльського р-ну,

⁷ Щепинский А. О. Культ животных в погребениях эпохи бронзы в Крыму. — КСИА АН УССР, 1960, вып. 9.

⁸ Рыбаков Б. А. Космогония и мифология земледельцев энеолита. — СА, 1965, № 1, 2; Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, рис. на с. 71.